

The Role of Cooperation in the Formation of Agricultural Property

Kurbanov Alisher Bobokulovich¹

Abdullaev Jasur Abdujabborovich²

Аннотация. В данной статье проанализированы факторы, влияющие на формирование и развитие собственности агропредпринимательской деятельности, разработаны научно обоснованные предложения рекомендации по повышению роли в конкурентной среде.

Ключевые слова: предпринимательство, творчество, бизнес, частно индивидуальное предпринимательство, частно-корпоративное предпринимательство, партнерство, агропромышленный комплекс, малый бизнес, кластер, кооперация, домохозяйства,



¹Associate Professor of department of "Innovative Economics" at Karshi Institute of Engineering and Economics

²2nd year master's degree of department of "Innovative Economics" at Karshi Institute of Engineering and Economics

Кириш. Мамлакатларда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий вазибаларидан бири аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш ҳамда иқтисодий ўсишнинг моддий асоси ишлаб чиқариш бўлиб, бунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик имкониятларидан кенг фойдаланиб уни самарали ташкил этишни таъминлашдан иборат. Бунинг учун зарур бўлган ташкилий, иқтисодий ва хусусий муносабатларни такомиллаштириш ҳамда мавжуд муаммоларини тўғри ҳал қилиш зарур. Бу эса тадбиркорликнинг ижтимоий – иқтисодий моҳиятини чуқур англашни тақозо қилади.

Методлар ва натижалар. Тадбиркорлик муаммосига ҳозирги иқтисодчи олимларнинг ёндашишлари эътиборга лойиқ. Уларнинг тадқиқотлари асосида тадбиркорликнинг моҳиятини таҳлил қилган ҳолда куйидаги йўналишларга бўлиш мумкин: Биринчи йўналиш- тадбиркорлик бу фойда олиш учун йўналтирилган мустақил иқтисодий фаолиятдир.

Иккинчи йўналиш – тадбиркорлик фаолиятининг мақсади фойда олишни инкор қилмай, балки тадбиркорлик моҳиятини аниқловчи сифатида, ресурсларнинг янги комбинацияларини амалга оширишда муносабатлар йиғиндисига асосланган ҳолда ишлаб чиқаришнинг юқори самарадорлигига эришиш [1].

Учинчи йўналиш – тадбиркорлик фаолиятини ресурсларнинг ҳаракатини бошқаришда ижодкорлик зарур, деб ҳисобланади. Улрга Д.В.Бусыгин [2] В.Д.Камаев [3], И.Н.Герчикова [4], Ф.МРусинов [5] ва бошқаларни киритиш мумкин. Бу олимларнинг тадқиқотларида тадбиркорлик оддий меҳнат фаолияти эмас, балки ижодий активлик сифатида акс этирилган. Хулоса қилиб айтганда, ушбу муаллифлар тадбиркорликни уч узвий ўзаро боғлиқ компонент тарзида ажратганлар.

Юқоридаги айтиб ўтилган фикр ва мулоҳазалардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, тадбиркорлик фойда олиш мақсадида инновация ва таваккалчиликка асосланган ҳолда ресурсларни бирлаштириш ва ҳаракатга келтириш, бошқариш жараёнини ўз ичига олган ишлаб чиқариш, ҳизмат кўрсатиш фаолиятидир.

Тадбиркорлик яратувчилик, яъни товар ва хизмат ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлгани учун ўзининг ёки ўзгаларнинг моддий ва пул маблағларини, яъни капитални амалда ишга солувчи фаолият ҳисобланади. Шу боисдан, тадбиркорлик капитал функцияси билан боғлиқ бўлади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик бозор иқтисодиётининг муҳим таркибий қисми бўлиб хизмат қилади. У бозор рақобат механизмнинг оммавий асоси ва элементи ҳисобланади. Кичик бизнес, шу жумладан, тадбиркорликсиз бозор иқтисодиёти ривожланиши у ёқда турсин, ҳатто амал ҳам қила олмайди.

Бизнинг фикримизча, бизнес ва тадбиркорлик иқтисодий категориялар бўлиб, хўжалик субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни ифодалайди. Бизнес тадбиркорликка нисбатан бирламчи иқтисодий категория бўлиб, бир қатор белгиларга эга. Улар куйидагилардан иборат: бизнес иштирокчилари фойда ёки наф кўришга интиладилар; бунинг учун капитал-мулк ва капитал функциядан самарали фойдаланишга ҳаракат қиладилар; иқтисодий хатарни таҳликани ҳис қиладилар; ишбилармон, ўз ишининг устаси бўладилар, ташаббускор, янгиликка интилувчи бўладилар, ўзаро иқтисодий алоқа маданиятини, кўникмаларини эгаллаган бўладилар; бизнес иштирокчилари ўзаро алоқаларидан биргаликда наф кўрадилар.

Шу боисдан, бизнес иқтисодий категория сифатида кишилар ўртасидаги даромад, наф олиш мақсадида хўжалик фаолиятини юритиш юзасидан бўладиган муносабатлар мажмуасини ифодалайди. Бу муносабатлар мажмуаси ўз ичига мулк, бевосита ишлаб чиқариш, тақсимот айирбошлаш ва истеъмол муносабатларини олади.

Тадбиркорлик бизнеснинг асосий жиҳатларидан бири бўлганлиги туфайли, бизнинг фикримизга кўра, бизнес муносабатларига нисбатан иккиламчи, ҳосила муносабатларни ифодалайди. Бу муносабатлар кишиларнинг фойда олиш мақсадида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш фаолиятлари билан боғлиқдир.

Тадбиркорлик бизнеснинг бошқа шакллари каби қуйидаги шартларни тақозо этади:

- иқтисодий жиҳатдан мустақиллик ва эркинлик. Тадбиркор эркин фаолият кўрсатиш имкониятига эга бўлган ҳолдагина ўзининг иқтисодий потенциали, салоҳиятини тўлиқ ишга сола олади;
- янгиликка интилувчанлик, ижодкорлик, ишбилармонлик. Ўз фаолиятини такомиллаштириш, бозорнинг ўзгариб боровчан талабларига мослаштириб, янгилаш ғояларига эга бўлган, шунингдек, уни амалга оширувчи кишигина тадбиркор бўла олади;
- таваккал қилишга мойиллик, мулк жавобгарликни ҳис қилиш ва ҳ.к. [6].;

Шунингдек, тадбиркорлик бизнесдан фарқли равишда товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг ўзи шуғулланаётган соҳасини чуқур билишни, профессионаллик хусусиятларини эгаллашни тақозо этади.

Тадбиркорлик мулк шаклларига кўра давлат, нодавлат, шу жумладан, хусусий, аралаш шаклларда намоён бўлади. Нодавлат шаклларига хусусий – якка ва хусусий – кооператив тадбиркорлик киради. Ўз навбатида хусусий – якка тадбиркорлик субъектининг ўз меҳнатига ва ёлланма меҳнатга асосланган бўлади. Хусусий–кооператив тадбиркорликка шериклик, пайчилик жамоалари, акциядорлик жамиятлари киради. Аралаш тадбиркорлик қўшма, аралаш ва ижара корхоналари шаклида намоён бўлади.

Уюшиш даражасига кўра, якка тартибдаги ва жамоа тадбиркорлик шакллари мавжуд. Якка тартибдаги тадбиркорликка якка тартибда меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи, ўз меҳнатига, хусусий ва ёлланма меҳнатга асосланган хусусий тадбиркорлик, оилавий корхоналар киради. Тадбиркорликнинг жамоа шаклига давлат, ширкат, шериклик, пайчилик, меҳнат жамоаси корхоналари, акциядорлик жамиятлари ва ҳоказолар киради.

Фаолият соҳасига кўра тадбиркорлик ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, тижорат иши ва тижоратда воситачилик қилиш шаклларига эга бўлади. Тадбиркорлик корхонасида иш билан банд бўлган ходимлар миқдорига кўра кичик, ўрта ва йирик тадбиркорлик шаклларида ҳам ўз ифодасини топади.

Шундай қилиб, тадбиркорлик шакллари бир – бирлари билан ўзаро боғлиқ бўлиб, унинг бирон – бир шакли айтилганда бир неча шаклга эга бўлиши мумкин. Масалан, хусусий тадбиркорлик шакли уюшиш даражасига, фаолият соҳаси ва иш билан бандлик миқдорига биноан турли шаклларда намоён бўлади.

Тадбиркорлик уюшиш даражаси бўйича у ёки бу шаклда намоён бўлиши бир қанча омилларга боғлиқ бўлади. Тадбиркорлик фаолиятининг ташкилий, уюшиш шакли, биринчидан, тадбиркорнинг шахсий қизиқишига, ўзини намоён қилишга интилишига;

иккинчидан, фаолият соҳасига; учинчидан, пул маблағларининг миқдорига; тўртинчидан, таваккал қилишга мойиллигига боғлиқ бўлади[7]..

Ҳар бир тадбиркорлик шаклининг ижобий ва салбий томонлари мавжуддир. Масалан, якка тартибдаги тадбиркорлик унинг энг оддий шакли бўлиб, барча ташкилий, бошқариш ишларини бир киши олиб боради. У бутун масъулиятни ўз зиммасига олади ва тушган даромадни ўзи мустақил тақсимлайди ва ундан фойдаланади.

Бунда тадбиркорлик ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини фақат ўз қарорига кўра юритади ва унинг учун жавоб беради. Аммо тадбиркор ўз фаолияти билан боғлиқ бўлган барча мажбуриятни, таҳликани фақат ўз зиммасига олади.

Шу боисдан, агар бозори касодга учраса, хонавайрон бўлса, у ўз мол-мулкни бутунлай йўқотади. Тадбиркорликнинг ушбу тури асосан иш бошлаш учун кўп капитал талаб қилинмайдиган ва технологик жиҳатдан унчалик мураккаб бўлмаган иқтисодий фаолият соҳаларида кенг тарқалади. Якка тартибдаги иш юритувчи тадбиркорлар таваккал қилишга мойил бўлган, барча таҳликани ўз зиммасига олишга кодир бўлган шахслар ҳисобланади.

Шерикчиликка асосланган тадбиркорлик фаолияти бир мунча кўпроқ капитал сарф қилинадиган, якка тартибдаги тадбиркорликка нисбатан бир мунча мураккаброқ технологик асосга эга бўлган фаолият соҳаларида кенгроқ тарқалади. Шунингдек, иқтисодий таҳликани бир мунча пасайтириш, уни шериклар ўртасида тақсимлаш йўли билан, ўз масъулиятини ва ўзига келган хавф-хатарни камайитишни истайдиган тадбиркорлар ҳам шерикчилик асосида иш юритишга мойил бўлганларида ушбу тадбиркорлик шакли юзага келади. Ушбу тадбиркорлик шаклида унинг ҳар бир аъзоси бошқа шерикнинг хатти-ҳаракати учун жавоб беради. Айни пайтда, ҳар бир аъзонинг аҳволи шерикнинг хатти-ҳаракатига ҳам боғлиқ бўлади. Шериклар ўртасида келишмовчиликлар ҳам содир бўлиб туради.

Тадбиркорликнинг замонавий шаклларида бири унинг кооператив шаклидир. У асосан акционерлик (акциядорлик) жамияти шаклида амал қилади. Унинг ҳар бир аъзосининг улуши у эгаллаган акциялар миқдори билан белгиланади[8]..

Ушбу тадбиркорлик шаклининг энг муҳим афзаллиги акциядорлар масъулиятларининг ғоятда чекланганлиги, капитал функциясининг, яъни амал қилишнинг капитал мулкдан ажратилганлиги, акциялар чиқариш йўли билан қўшимча маблағларни жалб қилиш имкониятларининг кенглиги билан ифодланади. Бундай жамиятлар асосан жуда кўп миқдорда капитал талаб қиладиган, технологик жиҳатдан кенг кўламли ва мураккаб моддий технологик асосни талаб қиладиган иқтисодий фаолият соҳаларида кенг тарқалади.

Кичик тадбиркорлик эркин бозор иқтисодиёти шароитида фаолият кўрсатиш жараёнида ташкил этилиш шакли ва турларини ўзгартириб боради ҳамда ўз имконияти ва ташқи муҳит таъсирида фаолият турларини ўзгартириши, бир шаклдан иккинчи шаклга ўтиши мумкин.

Бозор иқтисодиёти асосида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари бир неча асосий функцияларни бажариб келмоқда. Янги иш жойларини ташкил этиб, иқтисодиётдаги керакли таркибий ўзгаришларнинг ижтимоий харажатларини тенглаштириб келмоқда. Ўзбекистонда ҳам бозор

иқтисодиётининг амал қилиш жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва бу борада хорижий давлатлар тажрибасини изчиллик билан ўрганишимиз лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки, давлат ҳокимияти томонидан олиб борилаётган демократик жамият қуриш, тўлақонли фаолият юритувчи ва хусусий мулкчилик устуворлигига асосланган бозор иқтисодиётини бунёд этишга қаратилган иқтисодий сиёсат, бугунги иқтисодий ривожланиш стратегиясида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдан иборат бўлиши лозим.

Агросаноат мажмуида олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида бозор иқтисодиётига мос турли мулкчилик шаклларига асосланган тадбиркорлик субъектлари шаклланди. Айрим мулк субъектлари хусусийлаштирилиб, хусусий –якка, хусусий-кооператив тадбиркорлик шаклларига айланиб борди. Агросаноат мажмуининг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳасида аввал жамоа (ширкат) хўжаликлари, уларнинг таркибида фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари ташкил этилди.

Хизмат кўрсатиш соҳасидаги маданий –маиший, савдо объектлар хусусийлаштирилиб, хусусий тадбиркорлик субъектлари сифатида фаолият олиб борди, ишлаб чиқариш инфратузилмаси объектлари МТП, ММТП, ўғит билан таъминлаш, уруғлик билан таъминлаш, ёқилғи мойлаш материаллари билан таъминлаш корхоналарари ҳиссадорлик жамиятларига айлантирилди.

Қишлоқ хўжалигини маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналар ишлаб чиқариш ҳажми ҳамда технологик жиҳатдан йирик бўлганлиги сабабли ҳиссадорлик жамиялартига айлантирилди. Мазкур соҳада фақат мева-сабзовот маҳсулотларини қайта ишловчи кичик тадбиркорлик субъектлари шаклланди.

Хулосалар. Агросаноат мажмуи соҳаларидаги турли мулкчиликка асосланган тадбиркорлик субъектларининг бир-бирига боғлиқ ҳолдаги фаолияти аграр муносабатларни вужудга келтиради.

Аграр муносабатлар бу–қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сотиш ва қишлоқ хўжалиги воситаларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган турли-туман субъектлар ўртасидаги муносабатлардир.

Аграр соҳадаги барча иқтисодий субъектларнинг фаолияти агратадбиркорликнинг шаклланишига олиб келади, зеро агратадбиркорлик бошқа тармоқлардаги тадбиркорлик ҳаракатидан фарқ қилади. Чунки мазкур соҳанинг марказида ер муносабатлари билан боғлиқ ҳолда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ётади. Бу эса агросаноат мажмуида хусусий тадбиркорликни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжудлигини англатади.

Бугунги кунда агросаноат тармоқларида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ҳозирги ва келажакдаги фаолиятини самарали ташкил этиш, бошқариш учун ўзгармас харажатлар таркибига кирувчи ер ва ер билан боғлиқ харажатларни, техника воситаларини кўпайтириш ва такрор ҳосил қилиш харажатларини, шунингдек, бошқарув харажатларини кўпайтириш билан фойда ўртасидаги нисбатни таъминлаш лозим.

Бизнингча, агросаноат мажмуи тармоқлари бир-бирини тақозо қилганлиги учун соҳаларни ўзида бирлаштирган кооперацияни ташкил қилиш ҳамда ушбу кооперация йириклашган

фермер хўжаликлари ва қайта ишловчи кичик корхонларнинг моддий базасида асосида инфратузилма корхоналари йуналишларида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу кооперация агросаноат мажмуи корхоналарида молиявий бирлашуви асосида ташкил этилиб, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар ва қйта ишлаш корхоналарининг ривожланишига асос бўлади.

Кооперация аъзолари агросаноат мажмуи кичик корхоналари бўлиб, улар ишлаб чиқаришнинг функционал йўналишлари бўйича бирлашади. Ташкил этилган кооперация кенгаши қарори асосида амалга оширувчи тузулма томонидан ижро этилади. Масалан, қишлоқ хўжалигида 2500 га яқин қишлоқ хўжалиги машиналаридан фойдаланилиб, уларнинг барчасини бир кичик корхона томонидан сотиб олиш имкониятига эга эмас. ММТПларнинг қишлоқ хўжалиги машиналарини сотиб олишга имконияти етмайди. Давлат ҳам ҳар бир худудда комплекс қишлоқ хўжалиги машиналари билан таъминлаш имконияти етарли эмас. Чунки фақат қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мамлакат барқарорлигини таъминламайди. Бошқа тармоқларни ҳам ривожлантириш лозим. Давлат томонидан фақат ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий имтиёзлар ёрдамида рағбатлантирилиб турилиши мумкин. Бундай вазиятда кичик корхоналар имкониятларини бирлаштириб, кооперация асосида ўзини-узи таъминлаш мумкин. Техника ва технология йуналишида бирлашган кооперация аъзолари ихтиёрий равишда қишлоқ хўжалик машиналари сотиб олиш бўйича, қайта ишлаш технологияларини сотиб олиш бўйича инфратузилма корхоналарига керакли воситаларни сотиб олиш бўйича молиявий маблағларини бирлаштирилади.Тупланган молиявий маблағлар ҳисобига олинган техника ва технологиялардан фойдаланиш кооперация кенгаши қарори билан мулк эгалари томонидан тўла фойдаланилади, кооперация аъзоларига улар хизматида имтиёзлар берилади. Кооперацияга аъзо бўлмаган кичик корхонлардан эса тўлиқ хизмат ҳақи олинади. Ушбундан келиб тушган даромаддан кооперацияни ташкил этиш ва ижро этиш харажатлари олиб қолиниб, мулк эгалари ўртасида қўшган улушига кўра тақсимланади. Кооперациянинг бундай тартиби бошқа функционал бирлашувларда ҳам қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Адабиётлар

1. Экономика и организация рыночного хозяйства в России М.: Прогресс,1995.155 стр.
2. Бусыгин А.В. Предпринимательства: Основной курс –М.: «ИНФРА-М» 1997.-608 стр.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: Экспресс- курс.-СПб.: «Питер», 2007-496стр.
4. Герчикова И.Н. Менеджмент.М.:ЮНИТИ,2007.418стр.
5. Русинов Ф.М Возраждения предпринимательство в России. Майкоп:1999 27-28 стр.
6. Kurbonov A. B., Shoxo'jaeva Z. S. Sustainable development of the agrarian sector depends on the efficient use of water resources //International Journal of Engineering and Advanced Technology. – 2019. – Т. 8. – №. 6. – С. 5123-5126.
7. Курбанов Алишер Бобокулович. Роль малого бизнеса в инновационной деятельности // Economics. 2020. №1 (44). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-malogo-biznesa-v-innovatsionnoy-deyatelnosti> (дата обращения: 14.11.2020).
8. Турсунов Имамназар Эгамбердиевич, Курбанов Алишер Бобокулович Инновационные подходы развития предпринимательства // International Journal of Innovative

- Technologies in Economy. 2018. №5 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-podhody-razvitiya-predprinimatelstva>
9. Курбанов Алишер Бобокүлович Роль малого бизнеса в инновационной деятельности // Economics. 2020. №1 (44).
 10. Bobokulovich, Kurbanov Alisher, and Jalilova Nigora Mavlonovna. "The Role Of Small Business In The National Economy." *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research* 2.07 (2020): 95-98.
 11. Kurbanov Alisher Bobokulovich, Alimova Munisa Yulchiyena. Prospects for the development of fruit and vegetable enterprises. *JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal* ISSN No: 2581 - 4230 VOLUME 6, ISSUE 12, Dec. -2020
 12. Kurbonov A. B.1 , Jalilova N.M.2, Safarov K. B.3 Directions For The Formation Of Cooperation In The Field Of Agricultural Entrepreneurship. "Экономика и социум" №12(79) 2020/
 13. Khamrayeva Sayyora Nasimovna, Kurbanov Alisher Bobokulovich, Fayziyeva Shirin Shodmonovna. Thinking Design an Effective Way to Shape and Develop Innovations. *International Journal of Advanced Science and Technology* Vol. 29, No. 7, (2020), pp. 7954-7960.